

Rekabet ve İş birliği Denkleminde Türkiye-İran İlişkileri: Suriye Krizi Örneği

Yusuf SAYIN

Doç. Dr. Öğr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
Konya, Türkiye,
ysayin@erbakan.edu.tr

İsmail Yasin KILINCARSLAN

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler
ABD, Konya, Türkiye,
iykilincarslan@hotmail.com

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

Makale Bilgileri	ÖZ
<p>Makale Geçmişi Geliş: 23.10.2019 Kabul: 16.12.2019 Yayın: 31.12.2019 Anahtar Kelimeler: Türkiye, İran, Suriye, İş birliği, Rekabet, Barış, Diplomasi</p>	<p>Ortadoğu bölgesinde Türkiye ve İran ilişkilerini anlamak, bölgede meydana gelen siyasal gelişmeleri anlamlandırmaktır. Bu iki ülkenin analiz için seçilmesinin nedeni, rekabet ve iş birliği olgularının bu ilişki temelinde daha iyi anlaşılabilmesinin öngörülmesidir. Bu noktadan hareketle hazırlanan çalışmada, Uluslararası İlişkiler disiplini paradigmalarından birisi olarak liberal teorinin iş birliği ve rekabet yaklaşımları çerçevesinde, Türkiye-İran ilişkilerinin Suriye Krizi özelinde ne şekilde geliştiği ele alınmıştır. İki ülke arasında tarihsel süregelen rekabet ilişkilerinin temelinde yeni iş birliği imkânlarına kapı araladığı, çalışmanın savları arasındadır. Bu bağlamda Suriye Krizi, Türkiye ve İran açısından bir anlaşmazlık noktası konumunda bulunurken, diğer taraftan da iki tarafın siyasal sorunlarını müzakere etmek için diplomatik bir zemin bulduğu bir mesele halindedir. Bu çalışmanın, rekabet-iş birliği denkleminde barış-uzlaşma siyasetinin etkin olması açısından konuya yeni bir pencere açacağı öngörülmektedir.</p>

Turkey and Iran Relationships in the Equation of Competition and Cooperation: The Example of Syrian Crisis

Article Info	ABSTRACT
<p>Article History Received: 23.10.2019 Accepted: 16.12.2019 Published: 31.12.2019 Keywords: Turkey, Iran, Syria, Cooperation, Competition, Peace, Diplomacy.</p>	<p>Understanding Turkey and Iran in the Middle East is to make sense of political developments occurring in the region. The reason why these two countries were chosen for analysis is that cooperation and competition can be better understand on the basis of this relationship. This study prepared starting from this assumption discusses how the relations of Turkey and Iran develop in particular of the Syrian Crisis under the framework of cooperation and competition approaches of the liberal theory as one paradigm of the discipline of International Relations. It is one of the arguments of the study that the ongoing historical competitive relations between the two countries basically open the door to new opportunities for cooperation. In this context, as the Syrian crisis is a matter of sticking point for Turkey and Iran, it is also a political environment to negotiate to the diplomatic political problems of the two sides to each other. It is predicted that this study will open a new window on the issue in terms of the effectiveness of peace-reconciliation policy in the competition-cooperation equation.</p>

GİRİŞ

Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler temelde rekabet ve iş birliği çerçevesinde gelişmekte; ulusal çıkarlar çerçevesinde şekillenmekte ve bölgesel-küresel gelişmeler doğrultusunda değişiklik arz edebilmektedir. İlişkilerdeki rekabet durumu iki ülkenin farklı politikalar izlemesine neden olabilirken, iş birliği ortamıysa ortak çıkarlar etrafında siyaset oluşturma önünü açabilmektedir. Suriye Krizi sürecinde Türkiye ve İran'ın izlemiş olduğu yaklaşım bu durumun bir göstergesi niteliğindedir.

2011 yılında Suriye'de ortaya çıkan halk ayaklanmaları ülkeyi iç savaşa sürüklerken, aynı zamanda Türkiye-İran ilişkileri için de sorunlu bir alan açmıştır. Suriye Krizi'nde iki ülke farklı bir siyaset benimsemiş; Türkiye, Batı ülkeleriyle birlikte Suriye'de rejim değişikliğini savunurken, İran ise Rusya'yla beraber mevcut yönetimin devamlılığından yana bir tavır almıştır. Bununla birlikte Suriye ve bölge üzerinde farklı ulusal çıkarlara sahip ABD, Rusya ve diğer aktörlerin müdahil olmasıyla iç savaş uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Fakat süreç içerisinde Suriye iç savaşının gün geçtikçe derinleşmesi, uzaması ve çeşitli faktörlerin devreye girmesi, Türkiye'yle İran'ın olumsuz politik süreçlerin tesiri altına girmesine neden olurken, diğer taraftan da iki ülkeye yeni iş birliği fırsatları ortaya çıkarmıştır.

Bu bağlamda 2017 yılında Türkiye, Rusya ve İran'ın garantörlüğünde Suriye'de iç savaş sonlandırmaya yönelik Astana Süreci ve ardından üçlü Devlet Başkanları Zirveleri ve uluslararası toplantılar düzenlenmiştir. Bu çalışma kuramsal olarak liberal teori perspektifinden Türkiye'yle İran'ın iş birliği yapma gerekçelerini ele almakta ve rekabet unsurunun etkide bulunduğu bir iş birliği çerçevesine odaklanmaktadır. Suriye Krizi özelinden Türkiye-İran rekabet-iş birliği sürecini anlamak ve analiz etmek çalışmanın hedefleri arasındadır. Çalışmada iki ülke arasındaki ilişkilerin iş birliğine doğru evrilmesinin bölgesel krizlerin çözümünde fırsatlar oluşturup oluşturamayacağı konusu ele alınmaktadır. Çalışmada, betimleyici bir yöntem izlenmekle birlikte tarihsel anlatım yoluna başvurulmuş birincil ve ikincil kaynakların kullanımıyla analizler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca çatışma ve rekabet çerçevesinde konuya yaklaşılmaktan ziyade, iş birliği ve rekabet kapsamında bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak çalışmada liberalizmin temel varsayımları açıklanmış, iş birliği ve rekabet kavramları tanımlanmıştır. Akabinde çalışmaya tarihsel bir arka plan ve derinlik katmak maksadıyla Türkiye-İran ilişkileri özel olarak iş birliği ve rekabet bağlamında ele alınmıştır. Ardından sunulan teorik argümanlarla birlikte Suriye Krizi üzerinden iki ülkenin hangi faktörlerin etkisiyle rekabetten iş birliğine döndüğü analiz edilmiştir. Bu çerçevede Suriye Krizi çalışmanın örnek olayını teşkil eden bir konumda bulunmaktadır. Çalışmada liberal teori Türkiye ve İran ilişkilerinin rekabet ve iş birliği istikametinde ilerlediğini anlamlandırmak ve Suriye Krizi'nde iki ülkenin neden rekabetten iş birliğine döndüğünü açıklamak için kullanılmıştır.

Liberal Görüşler Çerçevesinde İş birliği ve Rekabet Kavramları

Liberal teori temellerini demokrasi, özgürlük, özel mülkiyet, rasyonalite, serbest ticaret, uluslararası hukuk ve sorumlu devlet gibi kavramlardan almaktadır. Bununla birlikte Uluslararası İlişkilerde (Uİ) iş birliğinin ve barışın mümkün olabileceğini açıklamaya çalışan bir yaklaşıma da sahiptir. Her Uİ teorisinde olduğu gibi liberal teorinin de kendine ait görüşleri bulunmaktadır. İlki, uluslararası sisteme bakış açısı hakkındaki görüşüdür. Liberal teori, uluslararası sistemin sabit bir durumda olmadığını ve dinamik bir yapıda bulunduğunu varsaymaktadır (Özpek, 2015: 131). Bu bağlamda uluslararası ilişkilerde savaş ve çatışma ya

da güç mücadeleleri ve rekabet ortamı olabileceği gibi iş birliğinin de gerçekleşebileceğini öngörmektedir. Başka bir deyişle; anarşi durumu, iş birliğinin yapılması yönünde herhangi bir engel teşkil etmemektedir. Liberal teori uluslararası sistemin “anarşik yapısını” (*anarchic structure*) kabul etmekle birlikte, “karşılıklı çıkar” (*mutual interest*) çerçevesinde devletlerin söz konusu ortamda rasyonel temelde iş birliği yapabileceğini düşünmektedir. Devletler iş birliğini geliştirmeye yönelik kurallar, beklentiler ve kurumlar oluşturarak iş birliğini teşvik edebilmektedir (Goldstein ve Pevehouse, 2015: 136).

Buna ilave olarak, uluslararası kurumlar bilgi akışı sağladığı ve çatışmalara çözüm yolları sunduğu için istikrar kazandırma noktasında mühim rol oynamaktadır (Nye ve Welch, 2018: 96-97). Bu bağlamda liberal teori uluslararası örgütlerin ve kurumların iş birliği ve barışı tesis etmedeki rolünü önemsemektedir. Söz konusu yapılar taraf aktörler arasında kurallar inşa ederek iş birliği mekanizması oluşturabilmektedir. Bu duruma taraf olan aktörler de bir taraftan iş birliğinin getirdiği birtakım sorumluluklara uyarken, diğer taraftan teşkil edilen iş birliği rejiminden çıkarları çerçevesinde yararlanabilmektedir. Örneğin; Soğuk Savaş döneminde Batı Bloğu tarafından Sovyet ortak tehdidine karşı güvenlik alanında iş birliğini sağlamak üzere kurulan NATO’dan üye ülkeler Sovyet yayılmasına karşı faydalanmıştır.

İkincisi, uluslararası ilişkilerdeki aktörlerin durumunu ifade etmektedir. Liberal teori için uluslararası sistem sadece devletler arasındaki ilişkilerden oluşmamakta, aynı zamanda bu sürece devlet dışı aktörlerde katılmakta ve uluslararası ilişkileri etkilemektedir. Nitekim Nye ve Keohane’ye göre uluslararası sistemde devletlerden başka aktörler de yer almakta, sorunlar arasında bir hiyerarşi bulunmamaktadır. Ayrıca karar verme süreçlerinde uluslararası bürokratik koalisyonlar ve hükümetler dışı kuruluşlar temel faktör konumundadır (Griffiths, Roach ve Solomon, 2011: 107).

Küreselleşmeyle birlikte bilgi ve iletişimin dünya çapında yayılması dış ve iç politika ayrımını belirsiz hale sokmakla kalmamış, aynı zamanda devlet dışı aktörlerin ve uluslararası konuların çeşitliliğinin artmasını da sağlamıştır. Bu durumda uluslararası ilişkilerde farklı gündem maddelerinin oluşmasına neden olmuştur. Örneğin; dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan terör grupları, yaşanan uluslararası göçler ve meydana gelen iç savaşlar hem devletler arası ilişkileri etkilemiş hem de bu konularla mücadele ve müzakere edilmesi hususunda iş birliği yapılmasının da önünü açmıştır.

Üçüncüsü, devletlerin bütüncül bir yapıda olmamasıyla ilgilidir. Neo-liberalizm devletleri üniter bir yapı olarak ele almamakta ve devlet dışı aktörlerin kendi çıkar ve gündemlerinin olduğunu kabul etmektedir. Devlet ve devlet dışı aktörler rekabet ve pazarlık sonucunda politikalarını oluşturmaktadır (Özpek, 2015: 144). Bu bağlamda liberal teori uluslararası sistemi sadece salt devletler arası ilişkiler olarak görmemekte ve farklı aktörlerin de devrede olduğu bir yapı olarak inşa etmektedir.

Çıkarların uyumu (*harmony of interest*) durumu liberal teoride önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum, çatışan ve rekabet halindeki çıkarların ortak çıkarlar etrafında buluşmasına işaret etmektedir. Uluslararası sistemde devletler yeri ve zamanı geldiğinde ya da dış politikada amaçlarına ulaşmak istediklerinde iş birliği yapabilmektedir. Nitekim Heywood’a göre devletler kendi çıkarlarını takip ederken sonrasında bir doğal denge durumu

oluşabilir ve çatışma durumu uzlaştırılarak çıkar dengesi çerçevesinde iş birliğine dönüşebilir (Heywood, 2013: 94). Ayrıca Liberal teori savaş ve çatışma durumuna olumsuz yaklaşmakta; iş birliğineyse olumlu bakmaktadır. Bu doğrultuda savaş, çatışma ve anlaşmazlıkların çözümünde güç kullanımı yerine müzakere, uzlaşma ve görüşme yolunun tercih edilmesini akılcı bulmaktadır. Zira devletler arasında yapılacak olan iş birliğinde kazan-kazan ilkesi çerçevesinde taraflar mutlak kazanç elde edebilmektedir. Dolayısıyla muhtelif alanlarda yapılan ortak çıkar açıklamaları da devletler arasında iş birliği ortamının oluşmasını sağlayabilmektedir.

Liberal teorinin dördüncü görüşü ise uluslararası serbest ticaretin ve karşılıklı bağımlılığın devletler arasında iş birliği ve barış ortamının tesis edilmesine yaptığı katkıyla ilgilidir. Karşılıklı bağımlılık uluslararası sistemdeki muhtelif aktörlerin birbiriyle şu veya bu şekilde karşılıklı bağlantılı olması ve ekonomik, sosyal, kültürel, askeri, güvenlik gibi konulardaki değişkenlerden etkilenmesidir. Nye ve Welch'e göre ise karşılıklı bağımlılık birbirine bağımlı olmayı ifade etmektedir. Nye ve Welch'e göre karşılıklı askeri bağımlılık, askeri rekabetten doğan iki yanlı bağımlılık olmakla birlikte nükleer silahların geliştirilmesi sonucunda karşılıklı kesin imha olasılığına işaret etmektedir (Nye ve Welch, 2018: 411).

Karşılıklı bağımlılık aktörler arasında siyasi, ekonomik, teknolojik, çevre ve güvenlik alanlarında olabilmektedir. Bununla birlikte liberal teoriye göre uluslararası serbest ticaretin gelişmesi ve küreselleşmenin etkisi devletlerin birbiriyle olan karşılıklı bağımlılığının artmasına neden olmaktadır. Devletler arasındaki karşılıklı bağımlılıksa savaş ve çatışma durumunu minimize edebilmekte ya da önleyebilmektedir. Başka bir deyişle karşılıklı ortamı çatışan ve rekabet eden çıkarları iş birliğine dönüştürebilen bir durum oluşturabilmektedir. Nitekim iki devletin ekonomik ve güvenlik ilişkilerindeki ortak çıkarlarının ya da kazançlarının devam etmesi iş birliğinin de sürmesine işaret etmektedir.

Karşılıklı bağımlılığa ek olarak karmaşık karşılıklı bağımlılık da liberal teori içinde var olan bir kavramdır. Nye ve Welch'e göre kavram devletlere ek olarak uluslararası politikada küresel sivil toplum aktörlerinin artık giderek önem kazanmasına işaret etmektedir (Nye ve Welch, 2018: 470). Zira küresel siyasi ve ekonomik sistem karışık ve karmaşık bir hale gelmiş, karşılıklı bağımlılık ilişkileri daha fazla sektörü, devleti, sorunu ve özel sektörü içermeye başlamıştır (Nye ve Welch, 2018: 428).

Heywood'a göre ise, karmaşık karşılıklı bağımlılık dünyanın farklı yerlerinde yaşanan olaylardan halk ve hükümetlerin etkilenme derecesini ifade eden bir kavramdır. Uluslararası gündeme askeri ve güvenlik konularının yanı sıra refah, çevrenin korunması, iklim değişikliği, kalkınma, insan hakları ve yoksulluk gibi konular da eklenmiştir (Heywood: 2013: 96). Zira karşılıklı bağımlılık olgusunun net bir şekilde belirlediği alanlardan birisi de küresel piyasalardır. Devletler ve diğer aktörler uluslararası piyasalara entegre olmasından dolayı karşılıklı bağımlı konumdadır. Bu bağlamda uluslararası piyasalarda yaşanan ekonomik kriz ya da ticaret savaşları muhtelif ülkeleri etkileyebilecek niteliktedir. Ayrıca, önemli çevre sorunlarından birisi olarak küresel ısınma, ulusal sınırları tanımaması nedeniyle devletleri karşılıklı bağımlı duruma getirmektedir.

Uluslararası politikada iş birliği ve rekabet ortamının her zaman dönüşümsel olarak var olageldiği görülmektedir. Aktörler, rekabet ederken iş birliğine ya da iş birliği yaparken rekabet sürecine evrilmiştir. Bu durum bizatihi liberal teorinin varsaydığı uluslararası sistemin sabit bir yapısının olmadığını açıklar mahiyettedir. İş birliği ve rekabet ortamını,

aktörlerin tercihleriyle birlikte, dönemin siyasi, ideolojik, ekonomik, askeri, dini koşulları ve gelişmeleri belirlemiştir. Devletlerse bu doğrultuda hareket ederek siyasetlerini oluşturmuşlar ve pozisyon almışlardır.

İş birliği kavramı, aktörlerin görüş birliğinde olmasını, ortak amaçlar çerçevesinde müşterek bir paydada buluşmasını ifade etmektedir. Glaser ise barış döneminde devletlerin askeri politika seçeneklerine odaklanarak iş birliğini silahlanma yarışlarından kaçınma ve siyasi ilişkilerini geliştirme amacıyla tasarlanmış koordineli politikaları ifade ettiğini belirtmektedir (Glaser, 2010: 51). İkili, çok taraflı, bölgesel ve küresel türlerde çeşitliliğe sahip olan iş birliği, aynı zamanda siyaset, ekonomi, güvenlik, kültürel, savunma, çevre ve eğitim gibi konuları içerisinde barındırmaktadır. Ortak çıkarların ve kazançların varlığıyla karşılıklı güven ortamıysa iş birliğinin sürekliliği noktasında önemli rol oynamaktadır. Zira iş birliği karşılıklı yardımlaşmayı, ihtiyaç duyulan kaynakların mübadelesini ve güveni teşvik etme eğilimindedir (Johnson ve Johnson, 2011: 42). Ayrıca aktörler arasında yapılan an/t/laşmalar ve uluslararası örgütlerin tesis ettiği normlar hem iş birliğinin yürütülmesine yardımcı olmakta hem de iş birliğinin çerçevesini çizmektedir.

Birleşmiş Milletler (BM) çok taraflı küresel iş birliğinin olduğu uluslararası örgütlerden birisidir. 1945 yılında kurulan BM, üye 193 devletle uluslararası alanda barış ve güvenliği sağlamak üzere faaliyet göstermektedir. Ayrıca iklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma, insan hakları, silahsızlanma ve terörizm gibi konular BM örgütünün ilgili alanına girmektedir (United Nations, 2019). Bölgesel iş birliğine örnek, Şangay İş birliği Örgütü verilebilir. 2001 yılında Kazakistan, Rusya, Çin, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan tarafından kurulan Şangay İş birliği Örgütü, üye devletler arasında karşılıklı güven ve komşulukların güçlendirilmesini, bölgede barışı, güvenliği ve istikrarı sağlamak için çaba harcamayı, siyaset, ekonomi, enerji ve ulaşım gibi konularda etkin iş birliğini artırmayı amaçlamaktadır (Shanghai Cooperation Organisation, 2019). İkili iş birliğiye en az iki aktör arasında muhtelif konularda ilişkilerini daha da güçlendirmek amacıyla gerçekleşmektedir. İki devletin ilişkilerinin seviyesini yükseltmek amacıyla yaptığı Stratejik Ortaklık Anlaşmaları iş birliğini daha da artırmak istediğinin bir göstergesi sayılabilmektedir. Bugün uluslararası politikada çok sayıda devlet arasında ikili iş birliği anlaşmalarının varlığı bilinmektedir.

Uluslararası ilişkilerde aktörler iş birliği yapmak için kendilerine göre haklı sebeplere sahiptir. İş birliği ortamının oluşmasında herhangi bir neden etkili olabilmektedir. Devletler neden iş birliği yaptığı konusuysa iş birliğinin amaçlarını izah etme konusunda yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, devletlerin bir başka ülkeyle çeşitli alanlardaki ilişkilerini karşılıklı fayda çerçevesinde güçlendirmek, dış politikada amaç ve niyetlere ulaşmak, muhtelif alanlardaki yaşanan anlaşmazlıkları kurallar ve normlar inşa ederek belli bir çerçeveye ve düzene sokmak, rekabet ve çatışma durumunda oluşabilecek olası potansiyel riskleri ve zararları minimize etmek ve bu doğrultuda ortak çıkarları ve faydayı maksimize etmek, bir bölgedeki güçlü ülkeyi dengelemek, herhangi bir devleti ya da bölgeyi paylaşmak, üçüncü tarafa karşı ittifak kurmak yoluyla hareket etmek, bir bölgede ya da ülkede ortaya çıkan çatışma veya iç savaş durumunun oluşturduğu olumsuz etkileri olumlu yöne çevirmek, aktörlerin aralarında gerçekleşen iş birliğinin gerekçelerini oluşturmaktadır. Örnek olarak Osmanlı Devleti'nin ve Özbek Hanlığı'nın Safevi Devleti'ne karşı izlediği siyaset gösterilebilir.

16. yüzyılda Safevi Devleti'nin Özbek Hanlığı ve Osmanlı Devleti'nden farklı olarak Şii temelde kurulması ve bölgede yayılcı bir tutum içerisinde bulunması tehdit algısında etkili olmuştur. 1588 yılında Osmanlı Devleti İran'a karşı hareket öncesi Özbek Hanlığına askeri yardım göndererek doğu taraftan Şii İran'a saldırmasını istemiştir. Özbek Hanlığı da bu isteği yerine getirmiştir (Saray, 1994: 7). Bu bağlamda Osmanlı Devleti ve Özbek Hanlığı ortak tehdit olarak gördüğü Safevi Devleti'ne karşı doğudan ve batıdan sıkıştırma politikası izleyerek iş birliği gerçekleştirmiştir.

Rekabet kavramıysa müşterek veya farklı amaçlar ve meselelerde aktörlerin daha iyi olana ulaşmak için bir yarışma içinde bulunması olarak ifade edilebilir. Glaser ise yine devletlerin barış dönemini esas alarak rekabeti tek taraflı askeri oluşumlar, silahlanma yarışı ve ittifaklar tesis edilmesi bakımından ele almaktadır (Glaser, 2010: 51). Rekabet durumunda devletler ulusal çıkarları çerçevesinde farklı politikalar izleyebilmekte ve davranışlar sergileyebilmektedir. Başka bir deyişle rekabet ortamında çıkar çatışmalarının ve güç mücadelelerinin yaşandığı bir sürecin varlığı söz konusu olmaktadır. Bu süreçte aktörlerden birisi rakip aktörün izlediği siyasetin tersi istikametinde ve amaçta hareket ederek farklı bir yolda gidebilmektedir. Dolayısıyla rekabet bir diğerinin başarının engellenmesi, güç farklılıklarının artırılması ve çatışmaları kazanmak için çabalama eğiliminde gerçekleşmektedir (Johnson ve Johnson, 2011: 42). Diğer taraftan aktörler aynı amaçları benimseyerek farklı tercihlere de yönelebilmektedir. Her iki rekabet durumunda da karşılıklı güven ortamı iş birliğine nazaran düşük seviyede kalmaktadır. Bununla birlikte farklı çıkarlar ve politikalar hem rekabetin yönünü hem de seviyesini tayin edebilmektedir.

Uluslararası ilişkilerde aktörler çeşitli nedenlerle rekabet yolunu seçebilmektedir. Bu bağlamda devletlerin rekabet etmesinin arkasında yatan belli başlı sebepler de uluslararası sistemde büyük güç olabilmek ve olduğu takdirde bunu sürdürebilmek, sahip olduğu siyasi, ekonomik ve kültürel değerleri yaymak, dış politikada amaçlarını gerçekleştirmek, bir bölgede ya da ülkede nüfuz alanı elde etmek, var olan çeşitli güç unsurlarını ve kaynaklarını uluslararası alanda göstermek, farklı bölge veya devlet üzerindeki çıkarlarını savunmak, mevcut siyasi, askeri ve ekonomik gücünü korumak şeklinde sıralanabilir. Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan yarış, rekabet ortamını açık bir şekilde göstermektedir. II. Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası sistem iki kutuplu olarak şekillenmiş ve Batı Bloğunun başını ABD çekerken, Doğu Bloğunun liderliğini SSCB üstlenmiştir. Bu dönemde ABD, ideolojik olarak kapitalizmin ve liberalizmin savunuculuğunu üstlenirken, SSCB ise komünist bir sistemi benimsemiştir. İki ülke de bu değerler üzerinden birbirlerini tehdit olarak algılamıştır. Ayrıca ABD için Batı Avrupa etki alanı iken, SSCB için Doğu Avrupa bölgesi nüfuz alanı içerisinde yer almıştır.

Bu çerçevede Soğuk Savaş döneminde ABD ve Rusya arasında ideolojik ayrılık temelinde siyasi, ekonomik, güvenlik, teknolojik ve askeri alanlarda rekabetler ve mücadeleler yaşanmıştır. Söz konusu mücadele, iki aktörün fiili olarak savaşmadığı, fakat çeşitli alanlarda üstünlük konusunda rekabet ettiği bir süreç halini almıştır. Örneğin ABD, Sovyet ve komünizmin yayılması tehdidine karşı Truman Doktrini ve Marshall Planı'nı ilan etmiştir. Bu bağlamda ABD, Truman Doktrini vesilesiyle SSCB tehdidine karşı çevreleme stratejisini devreye sokmuştur (Sander, 2010: 258).

Buna ilave olarak, ABD müttefik ülkelerin güvenliklerini garanti altına almak için NATO'yu kurarken, rakibi SSCB ise 1955 yılında Varşova Paktı'nı tesis etmiştir. Dolayısıyla

ABD ve SSCB kendi ittifak üyelerine siyasi ve güvenlik konularında destek sağlamıştır. İki ülke arasındaki rekabet ortamı kimi zamanlarda da çatışma riskini içerisinde barındırmıştır. Zira 1962 Küba Krizi'nde ABD ve SSCB doğrudan bir nükleer savaş durumuna gelmiştir.

Türkiye-İran İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı

Türkiye-İran ilişkilerinin tarihi 11. yüzyıla kadar götürülebilmektedir. Bunun nedeni 11. yüzyılda Türklerin ve Farsların İran'da karşılaşması ve etkileşim içerisine girmeye başlamasıyla ilgilidir. Türkistan'dan Batı'ya doğru göç eden Selçukluların İran'da Büyük Selçuklu Devleti'ni kurması bu çerçevede önemli bir bağlantı noktası oluşturmuştur. Büyük Selçuklu Devleti İran merkezli büyüyerek Türk tarihi açısından önemli bir devlet halini almış, aynı zamanda İran'ın siyasi ve kültürel yapısından da etkilenmiştir. Örneğin, İranlı bir vezir olan Nizamülmülk uzun bir süre Büyük Selçuklu Devleti hükümdarlarına hizmet vermiş ve yol göstermiştir (Roux, 2014: 264-265). Ayrıca Büyük Selçuklu Devleti'nin İran'da yaptığı fetihler Türklerin Türkistan'dan Anadolu'ya göç etmesinin önünü açmış ve bölgenin Türkleşmesi sürecine önemli katkılar sağlamıştır. Dolayısıyla İran hem Büyük Selçuklu Devleti'ne yurt olmuş hem de Türkistan'dan Anadolu'ya göç eden Türklere bir köprü vazifesi üstlenmiştir.

16. yüzyılın başlarında İran'da Safevi Devleti'nin kurulması, Anadolu'da bulunan Sünni eksenli Osmanlı Devleti'yle rekabet ortamının oluşmasında önemli bir gelişme olmuştur. Safevi Devleti'nin İran'da ve çevresinde güç kazanması ve Anadolu'da Şiiliği yayması riski rekabeti öne çıkaran faktörlerdir. Bu bağlamda Safevi ve Osmanlı Devleti arasında vuku bulan dini ve siyasi rekabet iki devletin güç ve hâkimiyet mücadelesine girerek birçok savaşın yapılmasına neden olmuştur. 1514 yılında yapılan ve Osmanlı Devleti'nin zaferiyle sonuçlanan Çaldıran Savaşı buna örnek oluşturmaktadır. Öte yandan Şii Safevi tehdidinin Özbek Hanlığı tarafından da hissedildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ve Özbek Hanlığının ortak tehdit olarak Safevi Devleti'ni görmesi iş birliğinin yapılmasında önemli rol oynamıştır. 17. yüzyılın ilk yarısında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'ysa Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti arasındaki rekabet seviyesini görece düşüren bir etmen olmuştur.

Atatürk döneminin 1930'lu yıllarında Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde iş birliği ortamının hâkim olduğu söylenebilir. 1934 yılında İran Şahı'nın Türkiye ziyaretine ek olarak 1937 yılında güvenlik alanında iş birliğine yönelik bir saldırmazlık anlaşması olan Sadabad Paktı'nın imzalanması bu durumu göstermektedir. Soğuk Savaş dönemine gelindiğindeyse Türkiye ve İran arasındaki iş birliğinin devam ettiği söylenebilmektedir. İki ülkenin ortak Sovyet tehdidi algılaması ve Türkiye'nin Batı bloğunda yer alarak Ortadoğu'da bölgesel savunma iş birliklerinin kurulmasında oynadığı rol ilişkilerin sürekliliğine katkı sağlamıştır. Nitekim İran, NATO'da yer almamasına karşın Batı bloğuyla uyumlu politika izlemiştir. Örneğin; ABD'nin komünist yayılmasına karşı "Kuzey Kuşağı" oluşturulması için Türkiye'nin liderliğinde uygulamaya koyduğu Bağdat Paktı, 1955 yılında ortaya çıkmış ve İran da buna katılmıştır (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2015a: 651). Başka bir deyişle ABD'nin Sovyetleri "Çevreleme Stratejisi"nin (*Containment Policy*) bir parçası olan Bağdat Paktı aracılığıyla Türkiye ve İran ortak tehdiye karşı iş birliği yapmak istemiştir. Diğer taraftan Bağdat Paktı, Irak'ın ayrılmasıyla 1959 yılında CENTO'ya (Merkezi Antlaşma Teşkilatı) dönüşerek devam etmiş ve buna ek olarak iki ülke ekonomik iş birliğini gerçekleştirmek için 1964 yılında RCD

(Kalkınma için Bölgesel İş birliği) örgütünü kurmuştur. Dolayısıyla 1970'li yıllara kadar Türkiye-İran ilişkilerine iş birliği durumunun hâkim olduğu görülmektedir.

1970'li yıllardan 1979'a kadar olan dönemde Türkiye-İran arasındaki ilişkilerde görece rekabet durumunun ortaya çıktığı ifade edilebilir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından Türk-Amerikan ilişkilerinde kötüye gidış, buna karşılık İran ve ABD ilişkilerinde yaşanan gelişmeler, rekabet ortamının oluşmasında etkili olmuştur. Örneğin; 1973 Petrol Krizi'yle birlikte petrol fiyatlarındaki artışın İran'ın bölge gücü olması için avantaj sunması ve İran'ın bölge jandarmalığını üstlenmesi Türkiye'yi rahatsız etmiştir (Akdevelioğlu ve Kürkcüoğlu, 2015b: 802-803). Bu noktadan hareketle Türkiye'nin bölgede güçlü bir İran'ın olmasını istemediği ifade edilebilir. 1979 yılına gelindiğinde İran'da yaşanan İslam Devrimi, sonuçları itibariyle, Türkiye-İran, İran-ABD ve Türkiye-ABD ilişkilerini etkileyen bir gelişme oluşturmuştur. Bu bağlamda Türkiye ve İran'ın ortak Sovyet tehdidine karşı yaptığı iş birliği siyaseti İran'ın ABD'yle ilişkilerinin bozulması üzerine işlevsiz hale gelmiştir. Ayrıca İslam Devrimi'yle ABD bölgedeki ortağı İran'ı kaybederken, Türkiye'yle bozulan ilişkilerini de tekrardan iyileştirme yoluna gitmiştir.

1979 yılında vuku bulan İslam Devrimi'nin ardından İran'da dini bir devletin teşekkül edilmesi, Türkiye-İran ilişkilerinde rekabeti öne çıkaran bir unsur olmuştur. Türkiye'nin laik bir cumhuriyet olması, İran'ın İslam Cumhuriyeti'ne dönüşmesi, ideolojik ve rejim ayrılığını/zıtlığını ortaya çıkarmıştır. İki ülke arasında ideolojik farklılıktan kaynaklanan rekabet daha çok söylem düzeyinde kalmış, kimi zamansa krizlere kapı aralamıştır. Bu bağlamda Türkiye ve İran rejim ihracı meselesi yüzünden birbirlerine karşı temkinli davranmışlar; birbirlerinin siyasi yönetimlerine de eleştiriler getirmişlerdir (Akdevelioğlu ve Kürkcüoğlu, 2015c: 153). Bununla birlikte 1980-1988 Irak-İran savaşında söz konusu ideolojik farklılığın etkisinin pek de görülmediği söylenebilir. Nitekim Irak-İran savaşında Türkiye tarafsız bir politika izleyerek ve bu durumun sağladığı fırsatlardan yararlanmak isteyerek hem Irak'la hem de İran'la ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda Türkiye, izlediği tarafsızlık siyasetiyle İran'la ticaret hacmini artırmıştır. Türkiye ve İran arasındaki ticaret 1980-1985 arasında 1 milyar dolardan 2,5 milyar dolara çıkmıştır (Olson, 2005: 12). Ayrıca Türkiye ve İran'ın ticari ilişkilerini geliştirmek için 1985 yılında Ekonomik İş birliği Örgütü'nü (EİÖ) kurması iş birliği niyetini gösteren bir girişim olmuştur.

1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan Körfez Krizi ve 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Türkiye ve İran arasında yeni rekabet ve iş birliği alanlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Körfez Krizi'nin sonuçları itibariyle Kuzey Irak'ta bir güç boşluğunun oluşması ve bu durumun terör örgütlerine alan açması, bununla birlikte Kürt devletinin kurulması ihtimali, Türkiye'yi ve İran'ı iş birliğine teşvik eden gelişmeler olmuştur. Kuzey Irak'ta olası bir Kürt devletinin kurulmasının engellenmesi, hem Türkiye hem de İran için önemli bir güvenlik meselesi haline gelmiştir. Bu bağlamda Irak'ın istikrarı ve toprak bütünlüğünün korunması, Türkiye'nin ve İran'ın ortak çıkar meselesi olmuştur. Ayrıca Türkiye ve İran, ulusal güvenlikleri açısından Kuzey Irak'tan gelebilecek terör tehditleriyle mücadele etme noktasında benzer görüşlere sahip olmuştur. Bu durum ortak tehdit olan PKK terör örgütüne karşı mücadele konusuna da yansımıştır. Dönemin İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin Kürt devletinin kurulmasının mümkün olmadığını ve PKK'ya karşı mücadelede Türkiye'yle iş birliği içerisinde olduğunu belirtmesi (Olson, 2005: 23) bunun somut göstergesidir. Ayrıca 1994 yılında yapılan bir anlaşmayla

İran'ın PKK örgütü üyelerinin Irak'tan İran'a ya da İran'dan Ermenistan'a geçmelerine izin vermeyeceğinin sözünü vermesi (Hale, 2003: 336), iş birliğinin bir örneği olarak verilebilir.

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında yıkılmasıyla Orta Asya ve Kafkasya'da yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkışı, Türkiye ve İran'ın söz konusu bölgelerde rekabet etmesine yol açmıştır. İki ülkenin Orta Asya'da ve Kafkasya'daki rekabeti, etki alanı elde etme ve birbirlerini dengeleme noktasında gerçekleşmiştir. Kafkasya bölgesindeki Türkiye-İran rekabetinin Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan Karabağ sorunu üzerinden çıktığı değerlendirilebilir. Türkiye'nin Karabağ sorununda Azerbaycan'ı desteklemesi ve Azerbaycan'la ilişkilerini geliştirmesi İran'a rahatsızlık vermiştir. Nitekim İran açısından Azerbaycan'ın bölgede güç kazanması kendi ülkesinde yaşayan önemli sayıdaki akraba Türk nüfusunu harekete geçirebilme ihtimali dâhilindedir. Bu bağlamda İran, Karabağ sorununda Ermenistan'ı destekleyerek (Hale, 2003: 335), hem bu ihtimali engellemeye hem de Türkiye'yi dengelemeye çalışmıştır. Bu çerçevede Türkiye-İran ilişkilerinde rekabet/iş birliği ekseninin bir parçasını da karşılıklı siyasi engelleme/dengeleme girişimlerinin oluşturduğu ifade edilebilir.

Orta Asya'daki rekabetse daha çok bir nüfuz alanı oluşturma noktasında yaşanmıştır. Bu çerçevede, Raşid'e göre Türkiye, İran'ın Orta Asya'daki girişimlerini engelleme çerçevesinde İran'dan geçecek petrol ve doğalgaz boru hatları projelerinin durdurulması yönünde hareket etmiştir (Raşid, 1996: 249). Diğer taraftan Türkiye'nin Türk Dünyası'yla ilişkilerini geliştirmesi ve bölgede nüfuz elde etmesi İran'ın ulusal çıkarlarına ters düşen bir durum olmuştur. Bu bağlamda İran'ın bölgede güçlü bir Türkiye'yi istemediği sonucuna ulaşılabilir. Türkiye ve İran'ın Orta Asya üzerindeki rekabetinin kalıcı olmadığı bu noktada ifade edilebilir. İki ülkenin Orta Asya devletlerinin beklediği siyasi ve ekonomik yardımları karşılayamaması ve 1993 yılıyla birlikte Rusya'nın Orta Asya'da tekrardan etkili olmaya başlaması rekabeti sınırlandıran gelişmeler olarak belirtilebilir.

Kafkasya ve Orta Asya'daki rekabetin ardından 1990'lı yılların ikinci yarısında Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde iş birliği ortamının olduğu ifade edilebilmektedir. Nitekim 1997 yılında Türkiye'nin girişimleriyle kurulan ve gelişmekte olan İslam ülkelerinin birbirleriyle olan ekonomik ilişkilerinin artırılmasını amaçlayan D-8 (*Developing Countries*) Uluslararası Örgütüne İran da katılmıştır. Ayrıca bu dönemde iki ülkenin enerji alanında iş birliği yapmak istediği de görülmektedir. Nitekim 1996 yılında iki ülke arasında doğalgaz boru hattı anlaşması imzalanması (Hale, 2003: 337), bunun açık göstergesi olmuştur.

2000'li yıllardaysa Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde iş birliği ortamının varlığından söz edilebilmektedir. Bu çerçevede ABD'nin 2003 yılındaki Irak işgali ve Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde aktif bir dış politika izlemesi, iki ülke ilişkilerinin yakınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Türkiye ve İran ilişkilerini etkileyen ve iş birliğine yönelten gelişme ABD'nin 11 Eylül saldırılarının ardından 2003 yılında Irak'ı işgal etmesiyle olmuştur. ABD'nin işgali sürecinde Türkiye ve İran'ın Irak üzerindeki dış politikası ve çıkarları uyumlu hale gelmiştir. Bu bağlamda iki ülke ABD'nin Irak'a karşı müdahalesine karşı çıkarak söz konusu ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanması noktasında görüş birliği içerisinde olmuş ve tıpkı Körfez Krizi sürecinde olduğu gibi Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin oluşması durumuna karşı bir tutum

almışlardır.

Başka bir deyişle Kürt devletinin kurulması, Türkiye ve İran açısından ortak tehdit algılamasına yol açmış ve bu oluşumun engellenmesiyle ulusal güvenlik anlamında ortak çıkarın tesis edilmesini sağlamıştır. Ayrıca Irak'ın işgal sonrasında istikrarsız bir ortama dönüşmesi ve bunun bölgeye yayılması riski, ülkenin etnik ve mezhepsel olarak bölünmesi olasılığı, Kuzey Irak'ta terör örgütlerinin otorite boşluğundan yararlanarak iki ülkenin ulusal güvenliğini tehdit etmesi ve ABD'nin Afganistan işgalinin ardından Irak'a yerleşip İran'ı doğudan ve batıdan çevrelemesi gibi faktörler Türkiye ve İran'ın iş birliği yapmasına neden olmuştur. Nitekim Türkiye ve İran'ında katıldığı "Irak'a Komşu Ülkeler Toplantıları", iş birliğini artıran bir etki yapmış ve iki ülke bağımsız Kürt devletine karşı oluşan tarafta yer almıştır (Yeşilyurt, 2013: 453). Bu noktadan hareketle, Türkiye ve İran ortak çıkarları oluştuğunda ya da aralarında bir çıkar dengesi sağlandığında rekabet yerine iş birliğini tercih edebilmektedir ve bu doğrultuda tavır alabilmektedir. Bu durumun siyasi tarihte çok sayıda örneği yaşanmıştır.

Türkiye'nin 2000'li yıllarda dış politikada benimsediği komşularla sıfır sorun (*zero problems with the neighbours*) siyaseti, Türkiye-İran ilişkilerini etkileyen ve yakınlaştıran bir diğer etmen olarak ifade edilebilir. Söz konusu siyasetin bir yansıması olarak Türkiye Ortadoğu'da aktif bir politika izleyerek özellikle komşu ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmiş, bölgesel sorunlarda arabuluculuk rolü üstlenmiş ve rekabet yerine daha çok iş birliğini tercih etmiştir. Bu durum aynı zamanda Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri olumlu yönde etkileyerek iş birliğine de katkı sağlamıştır. Nitekim bu dönemde Türkiye ve İran arasındaki ekonomik ilişkiler önemli ölçüde artmıştır.

Türkiye-İran Dış Ticareti (2003-2010) (milyon \$)

Yıl	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
İhracat	533.7	813	912.9	1.066	1.441	2.029	2.024	3.044
İthalat	1860	1.962	3.469	5.626	6.615	8.199	3.405	7.645
Hacim	2.393.7	2.775	4.381.9	6.692	8.056	10.228	5.429	10.689

Kaynak: TÜİK'den alınan veriler çerçevesinde tablo oluşturulmuştur. <http://tuik.gov.tr>.

Tablodan görüleceği üzere 2003 yılındaki ticaret hacmi 2,3 milyar dolar civarında gerçekleşirken, bu yıldan sonra kayda değer bir şekilde gelişme göstererek 2010 yılında 10 milyar dolara ulaşmıştır. Türkiye'nin en yüksek rakam olarak ihracatı 2010 yılında 3 milyar dolara ulaşmış, ithalatıysa 2008 yılında 8 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Ayrıca iki ülke arasındaki ticaret dengesinin Türkiye'nin artan doğalgaz talebinin etkisiyle İran tarafına kaydığı söylenebilir. Ekonomik ilişkilerin yanında Türkiye, İran'ın nükleer sorununun çözülmesi için diplomatik girişimlerde de bulunmuştur. Bu bağlamda Türkiye Brezilya'yla birlikte hareket ederek her ne kadar sonuçsuz kalsa da 2010 yılında Tahran Bildirisi vesilesiyle İran ve Batı arasında arabuluculuk rolünü üstlenmeye ve sorunun çözülmesi adına katkı sunmaya çalışmıştır.

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik izlediği aktif siyaset bir diğer komşusu olan Suriye'yle olan ilişkilerini de olumlu yönde etkilemiştir. Arap Baharı öncesinde Türkiye ve Suriye

arasındaki ilişkiler önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bu bağlamda karşılıklı ziyaretlerin ve ticaret hacminin artmasına ek olarak 2009 yılında iki ülkenin 50'den fazla anlaşmaya imza atması, askeri birliklerinin tarihte ilk kez ortak tatbikat gerçekleştirmesi ve Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Anlaşması vesilesiyle bir iş birliği mekanizması oluşturması (Yeşilyurt, 2013: 420) yakın ilişkiler kurulduğunu gösteren örnekler olarak sunulabilir. Fakat 2011 yılında Arap Baharının ortaya çıkışı ve bunun Suriye'ye yansımaları, iki ülke ilişkilerini olumsuz anlamda etkileyecektir.

Özetle; tarihsel süreçte Türkiye-İran ilişkileri rekabet ve iş birliği çerçevesinde dönüşümsel olarak süregelmiştir. Bu durum liberal teorinin uluslararası sistemin sabitlikten ziyade değişken bir yapıda olduğu varsayımını destekler niteliktedir. Zira liberal teori için uluslararası sistemde aktörler arasında rekabet olabileceği gibi iş birliği de gerçekleşebilmektedir. Bu açıdan Türkiye-İran ilişkileri söz konusu varsayıma karşılık gelmektedir. Ayrıca iki ülke arasında benzer bir durum Suriye Krizi'nde de yaşanmıştır. Türkiye ve İran'ın, krizin ilk yıllarında farklı görüşlere sahip olarak rekabet ederken, iç savaşın derinleşmesi ve farklı faktörlerin devreye girmesi sonrasında iş birliğine yönelmiş olduğu görülmüştür.

Suriye Krizi'nde Türkiye-İran Rekabeti

2011 yılında başlayan Arap Baharı Suriye'yi iç savaşa sürüklerken, öte yandan Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri doğrudan etkilemiş ve iki ülke açısından yeni bir rekabet alanının doğmasına yol açmıştır. Türkiye ve İran'ın, siyasal rejimlerinin farklı olmasının da etkisiyle, Arap Baharı sürecini kendi ulusal çıkarları çerçevesinde değerlendirmesi rekabetin önemli bir boyutunu teşkil etmiştir. Bu bağlamda İran, Arap Baharını 1979 İslam Devrimi'nden etkilenen bir "İslami Uyanış" olarak görürken, Türkiye ise demokrasi ve şeffaflığın bir ifadesi ve aynı zamanda bölgesel etkisini artırma yönünde bir fırsat olarak algılamıştır (Larrabee ve Nader, 2013: 7).

Ayrıca, temelde Suriye üzerinde rekabet durumu, İran'ın mevcut Esad rejiminin devamlılığını istemesi ve buna karşılık Türkiye'nin de Suriye'de bir rejim değişikliği talebinde bulunması yönünde hareket etmesi noktasında tezahür ettiği söylenebilir. Türkiye ulusal çıkarları çerçevesinde ve Suriye'de gelişen durum dolayısıyla meydana gelen insani krizlere tepki olarak mevcut Suriye yönetimine muhalif tarafları destekler pozisyonda bulunurken, İran'sa ulusal siyasi hedefleri doğrultusunda geleceğini ve güvenliğini Suriye'nin güvenliğiyle eş tutmasından hareketle Esad yönetimini desteklemiştir. Bunun sonucunda Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkiler bozulurken ve zaman zaman duraksarken, diğer taraftan İran ve Suriye arasındaki münasebetlerin de kayda değer şekilde arttığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla iki ülkenin Suriye Krizi'nde karşıt taraflarda ve görüşlerde bulunmasıyla bağlantılı olarak farklı amaçlara sahip olmasının rekabet ikliminin oluşmasına neden olduğu söylenebilir.

Suriye üzerinde iki ülkenin askeri alanda rekabet ettiği de görülmektedir. Türkiye, terörizmle mücadele kapsamında milli güvenliğini korumak için belirlediği angajman kuralları çerçevesinde Özgür Suriye Ordusu/Suriye Milli Ordusu (*Ceyş-ül-Vatani*) gibi yerel unsurlarla çeşitli operasyonlara girişmiştir. Örneğin; güney sınırlarındaki PYD/YPG/PKK ve IŞİD gibi terör tehditlerini yok etmek amacıyla 2016 yılında "Fırat Kalkanı" ve 2018 yılında da

“Zeytindalı Operasyonu’nu” gerçekleştirmiştir. Diğer taraftan İran’ın ulusal güvenliğinin Suriye’den başladığını düşünen bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. Zira İran dini lideri Hamaney’e göre Suriye ABD’yle mücadelede bir “ileri hat” oluşturan önemli bir ülkedir (Larrabee ve Nader, 2013: 10-11). Bu çerçevede İran’ın Suriye’ye askeri ve ekonomik olarak önemli destekler verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Suriye güvenlik güçlerini eğitmek amacıyla İran’dan askeri uzmanlar bu ülkeye gönderilmiş (Djalili ve Kellner, 2013: 71) ve iç savaş nedeniyle olumsuz etkilenen Suriye ekonomisini ayakta tutmak için de 3,6 milyar dolar civarında kredi açılmıştır (Terrill, 2015: 229). Dolayısıyla Türkiye ve İran’ın Suriye sahasındaki unsurlarla iş birliği halinde kendi ulusal güvenliklerini koruma ekseninde faaliyetler yürütmesi, bu noktada iki ülke arasında gerçekleşen aynı amaca yönelik rekabete örnek olarak verilebilir.

Suriye meselesinde Türkiye ve İran çatışan çıkarlara sahip olmasına rağmen, ilişkiler diğer alanlarda devam etmiştir. İki ülke arasındaki münasebetler, 2014 yılında Yüksek Düzeyli İş birliği Konseyi mekanizması aracılığıyla kurumsal çerçeveye oturtulurken, bunun ilk toplantısı aynı yıl içinde; beşincisi de 2018 yılında gerçekleşmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

Türkiye-İran Dış Ticareti (2011-2018) (milyon \$)

Yıl	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İhracat	3.589	9.921	4.192	3.886	3.663	4.966	3.259	2.393
İthalat	12.461	11.964	10.383	9.833	6.096	4.699	7.492	6.931
Hacim	16.05	21.885	14.575	13.769	9.759	9.665	10.751	9.324

Kaynak: TÜİK’den alınan veriler çerçevesinde tablo oluşturulmuştur. <http://tuik.gov.tr>.

Ekonomik ilişkiler açısından yukarıdaki tabloda görüleceği üzere, Türkiye’nin İran’a ihracatı 2012 yılında 10 milyar dolara yaklaşmış, ithalatıysa 2011 yılında 12 milyar dolara ulaşmıştır. İki ülke dış ticaretinde en yüksek rakam, 2012 yılında 21 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Diğer taraftan Türkiye ve İran’ın rekabet ettiği yıllarda dış ticaret hacmi 2012’de 21 milyar dolardan 2016’da 9,6 milyar dolara düşmesi dikkat çekici bir durum olarak ifade edilebilir. Yine 2011 yılından başlayarak 2016 yılına kadar olan süreçte Türkiye’nin İran’dan ithalatı kademeli bir şekilde düşmüştür.

Türkiye ve İran Suriye’de rekabet ederken, muhtelif politik gelişmelerin iki ülkenin iş birliği yapmasının önünü açtığı ifade edilebilir. İlk olarak Türkiye ve İran, Suriye’nin toprak bütünlüğünün bozulmasından ve ülkedeki otorite boşluğunun varlığından ulusal güvenlik anlamında olumsuz etkilenmiştir. Suriye’nin söz konusu durumundan yararlanan PYD/YPG/PKK ve IŞİD gibi terör örgütleri ortaya çıkmış ve iki ülkenin ulusal güvenliğine yönelik bir fiili tehdit oluşturmaya başlamıştır. Ayrıca Türkiye ve İran’ın yanında ABD ve Rusya gibi aktörlerin farklı politikalar izleyerek krize doğrudan müdahil olması, sorunu karmaşık bir hale sokmuş ve derinleştirmiştir. Örneğin; Rusya 2015 yılında Suriye Krizi’ne dâhil olarak Esad yönetimini destekleyen bir tutum içerisinde olmuştur. Türkiye’nin aynı yıl Kasım ayında angajman kuralları çerçevesinde Rus savaş uçağını Suriye sınırında düşürmesi sonucunda Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler, özellikle ticaret ve turizm alanlarında olumsuz etkilenmiştir. Dahası Rus uçağının düşürülmesinin akabinde PYD terör örgütü Rusya’dan önemli ölçüde destek görmeye başlamıştır (Uygur, 2017). İran açısından bakıldığında, ABD’nin Irak ve Afganistan’a ek olarak Suriye’de varlığını artırması, bu ülkeyi daha çok baskı altına alması ve İran’ın bölgedeki etki alanını kısıtlaması nedeniyle rahatsızlıklar oluşturan bir

durum ortaya çıkarmıştır.

Öte yandan Türkiye ve İran'ın Suriye'deki krizin derinleşmesiyle bağlantılı olarak askeri/güvenlik risklerinin ve ekonomik maliyetlerinin artması iki ülkenin rekabetten iş birliğine dönmesinde etkili olan bir diğer etmendir. Misal olarak; Suriye iç savaşı dolayısıyla Türkiye'ye gelen sığınmacı sayısı kayda değer rakamlara ulaşırken, diğer taraftan İran Suriye'de ciddi askeri kayıplar vermeye başlamıştır. Bununla birlikte ABD'nin Suriye'nin kuzeyinde bir Kürt devleti kurma niyetinin gün geçtikçe ortaya çıkması üzerine bu oluşumun engellenmesi, Türkiye açısından bir ulusal güvenlik meselesi haline gelmiştir. Dolayısıyla Türkiye ve İran'ın Suriye'deki belirtilen faktörlerden olumsuz bir şekilde etkilenmesi iş birliği ortamının ve ortak çıkarın oluşmasında önemli rol oynamıştır. İki ülke açısından ortak çıkarsa, Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması ve ülkede istikrarın sağlanması olmuştur.

Rusya, Türkiye ve İran'ın Suriye'de gerçekleştirdiği iş birliğinin önemli bir ortağıdır. Türkiye ve Rusya arasında 2015 yılında yaşanan "Uçak Krizi'nin" ardından 2016 yılının ortalarından itibaren iki ülke ilişkilerinin normalleşme sürecine girmesi söz konusu iş birliğinin yapılmasında önemli rol oynamıştır. Nitekim Türkiye, İran ve Rusya 2016 yılının Aralık ayında kabul ettiği Moskova Bildirisi'yle (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2016) Suriye'de iş birliği yapacağını ilan etmiştir. Bu bağlamda 2017 yılında başlayan "Astana Görüşmeleri" ve üç ülkenin Devlet Başkanları düzeyinde çeşitli zirvelerde toplanmaları Suriye'de iş birliği yapma iradesini ortaya koymuştur.

Suriye Krizi Üzerinden Türkiye-İran Rekabeti'nin İş birliğine Dönüşmesi

Türkiye ve İran'ın, Suriye Krizi'nin çözümü meselesinde iş birliği yapmasının arkasında çeşitli faktörler rol oynamaktadır. Bu faktörler ulusal güvenlik, ticaret ve dış politika alanlarında tezahür etmektedir. İlk milli güvenlik faktörü, iş birliğinin tesis edilmesinde önemli bir boyutu oluşturmaktadır. Suriye'nin iç savaş sürecinde toprak bütünlüğünün bozulması ve istikrarsız bir yapıya evrilmesi, Türkiye ve İran'ın ulusal güvenliğini olumsuz etkilemekle kalmamış, aynı zamanda bu ülkeden gelebilecek olası tehdit ve risklere karşı birlikte hareket etme noktasında bir karşılıklı bağımlılığa yol açmıştır.

Terör örgütlerinin devletlerin ulusal sınırlarını tanımaması bağlamında IŞİD'in hem Türkiye'de hem de İran'da saldırılar gerçekleştirmesi, bu tehdidin yok edilmesi hususunda ortak çıkarları ve görüş birliğini yansıtmaktadır. Robert O. Keohane ve Joseph Nye'nin öncüsü olduğu karşılıklı bağımlılık kavramı (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 75), aktörlerin az ya da çok bir şekilde birbirine bağımlı olmasını tanımlamakla birlikte, rekabet eden çıkarları da iş birliğine dönüştürebilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye ve İran'ın gerek Irak'ta gerekse Suriye'de aynı etkiler oluşturan bir tehdit durumundaki IŞİD'le karşılaşması, Suriye üzerinde rekabet eden çıkarlarını ulusal güvenliklerini sağlama noktasında iş birliğine yönelttiği değerlendirmesinin yapılmasını mümkün kılmaktadır.

Türkiye'nin güney sınırında, İran'ınsa batı bölgesinin hemen yanı başında IŞİD terör örgütünün varlığı ve bunun söz konusu ülkelerin ulusal güvenliğine yönelik eylemlerde bulunması, iki devletin ortak tehditle mücadele hususunda iş birliği anlayışının oluşumuna katkı sağlamıştır. Gasparetto da benzer düşüncelerle IŞİD'in ortaya çıkmasının iki ülke için iş birliğine imkân verdiğini ve aynı zamanda Türkiye ve İran'ın dış politikadaki çıkarlarını

yakınlaştırdığını ifade etmektedir (Gasparetto, 2018: 84). Dolayısıyla söz konusu ülkeler açısından ortak çıkar açıklaması, ortak tehditle mücadele anlamına tekabül etmiştir. Başka bir deyişle; Türkiye ve İran'ın ulusal güvenlik anlamında ortak tehdit algılaması, ortak çıkarın oluşumuna da yardımcı olmuştur. Liberal teori açısından durum değerlendirildiğinde; IŞİD gibi devlet dışı aktörlerin Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri etkilemesi ve iki tarafı da iş birliğine yöneltmesi, bu noktada zikredilebilir. Zira liberal teori, ilk bölümde de bahsedildiği üzere, uluslararası sistemi salt devletler arası ilişkilerden ibaret görmemekte, devlet dışı aktörlerinde bu süreçte etkili olduğunu varsaymaktadır.

ABD, Rusya ve diğer aktörlerin Suriye'de izlediği farklı siyaset tutumlarının yanında söz konusu ülkelerin çatışan çıkarlarıyla bağlantılı bir şekilde Türkiye ve İran'ın güvenlik riskleri dolayısıyla maliyetlerin artma eğilimi göstermesi, iş birliğini teşvik eden diğer husus olarak ifade edilebilir. Türkiye açısından bakıldığında güney sınırında ABD'nin PYD/YPG terör örgütüne silah desteğinde bulunması (CNN Türk, 2018) ve Suriye'nin kuzeyinde Kürt devleti kurma niyeti önemli bir güvenlik meselesi halini almıştır. Bu çerçevede Türkiye, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) aracılığıyla Suriye üzerinden gelen PYD/YPG terör tehdidinin yok edilmesi ve oluşturulmak istenen yapının engellenmesi amacıyla 2016 yılında Fırat Kalkanı ve 2018 yılında da Zeytinalı Operasyonu'nu icra etmiştir.

Suriye iç savaşından Türkiye'ye göç etmek durumunda kalan Suriyeli sayısı, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre, 2019 yılı itibariyle 3,6 milyona çıkmış (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2019) ve Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılara yaptığı yardımların miktarıysa 35 milyar dolara ulaşmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2019). Diğer taraftan İran açısından bakıldığında, Suriye'de askeri kayıpların baş gösterdiği ve ekonomik desteğin giderek daha da artış kaydederek İran ekonomisini olumsuz etkilediği ifade edilebilir. Örneğin; 2012 ve 2017 yılları arasında İran 418 rütbeli askerini Suriye'de kaybederken (Taheri, 2018) mevcut Esad yönetimini desteklemek için yıllık 6 milyar dolar tutarında bir harcama yaptığına dair tahminler de bulunmaktadır (Al Arabiya, 2015).

Bu rakam baz alındığında İran'ın günümüze kadar olan süreçte 30 milyar doların üzerinde bir desteği Suriye'de kullandığı gözükmektedir. Dolayısıyla Türkiye ve İran'ın askeri-güvenlik ve ekonomik bakımdan Suriye'de gitgide artan karışık durumdan olumsuz etkilenmesi durumunun, iki ülkeyi iş birliğine götüren; bir başka tabirle iş birliğine zorunda bırakan faktör olarak söylenebilir. Zira karışık siyasal durumlar, kompleks politik konjonktür, tarafları rekabete mecbur bıraktığı gibi iş birliğine de mecbur bırakabilmektedir.

Türkiye ve İran'ın bölgesel alanda birbirlerine duydukları ihtiyaç da iş birliği noktasında önemli katkılar sunmaktadır. Türkiye enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü İran ve Rusya'dan tedarik etmektedir. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) verilerine göre; Türkiye 2017 yılında doğalgazın yaklaşık %16'sını İran'dan, % 51'ini Rusya'dan ithal etmişken (EPDK, 2018a: 7), petrolün %26'sını İran'dan ve %18'ini de Rusya'dan almıştır (EPDK, 2018b: 8). Buna ilave olarak, ABD'nin İran yaptırımlarına Türkiye'nin uymak istememesi ve İran'la olan ticaretini sürdürmek istemesi bu noktada enerji ihtiyacını karşılamaya yönelik bir tutum olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte İran, Türkiye'nin dış ticareti bakımından bölgede önemli bir partner konumunda bulunurken, aynı zamanda jeopolitik konumu itibariyle de Orta Asya'yla olan kara bağlantısını sağlayarak Türkiye'nin bölgeyle ticaretini de etkileyen bir pozisyonda durmaktadır. Öte yandan İran açısından bakıldığında, ABD'nin bu ülkeye yönelik ekonomik

yaptırımları devreye sokması ve bunun sonucunda oluşan ekonomik baskının etkilerini telafi etmek için Türkiye'yle olan ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve devamlılığı değerli bir husus olarak ifade edilebilir. Ayrıca Türkiye ve İran'ın karşılıklı dış ticarete kendi milli paralarını kullanma isteği doların (\$) ekonomileri üzerindeki etkilerinin azaltılması noktasında bir iş birliğini yansıtmaktadır.

Örneğin; 2017 yılında İran'ın ihracat yaptığı ülkeler arasında Türkiye 5. sırada yer alırken, ithalattaysa 4. sırada yer almaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019). Bu bağlamda bölgede ABD ve Körfez ülkeleri tarafından baskı altında tutulan ve yalnızlaştırılmaya çalışılan İran için Türkiye, ticari ilişkilerin artması noktasında dış politikada öne çıkarken, aynı zamanda İran'ın Avrupa'yla olan kara bağlantısını da sağlaması bağlamında önem arz etmekte olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla Türkiye ve İran'ın ekonomik ve jeopolitik ihtiyacından doğan bu konjonktür, iki ülke iş birliği lehinde olumlu yansımalarda bulunmaktadır.

Türkiye ve İran'ın dış politikasında ve yakın çevresinde önemli gelişmelerin yaşanması da Suriye'de iş birliğinin oluşumunu ve sürekliliğini zorunlu kılan bir diğer faktördür. Türkiye için bakıldığında Doğu Akdeniz'de Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, İsrail, Yunanistan, Suriye ve Mısır gibi ülkelerle doğalgaz araması hususunda kendi haklarını korumak için çıkar mücadelesine girdiğini, Ege'deyse Yunanistan'ın karasularını genişletmeye dair eylemlerde ve tacizlerde bulunduğu görülmektedir. Bunların dışında Suriye'nin kuzeyinde oluşturulmak istenen Kürt devletinin önlenmesi ve PYD/YPG terör örgütünün varlığının yok edilmesi, Türkiye'nin dış politikasında önemli ulusal güvenlik meselelerini oluşturmaktadır. Diğer taraftan İran açısından ABD'nin söz konusu ülke için her geçen gün ekonomik ve askeri baskıyı ve aynı zamanda bir coğrafik/jeopolitik çevrelemeyi artırdığı; bunun sonucunda da hareket alanını kısıtlamayı amaçladığı ifade edilebilir. Bu durumun somut göstergeleri, ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilmesi, İran Devrim Muhafızları ordusunu terörist ilan etmesi ve Körfez bölgesinde askeri varlığını güçlendirmesidir. Dolayısıyla Türkiye ve İran'ın çevresinde ve dış politikasında vuku bulan yoğun gündemle birlikte çözmesi gereken ciddi sorunlar ve iki ülkenin ABD'nin attığı adımlar neticesinde algıladığı tehditlerin benzer duruma gelmesi Türkiye'yle İran'ı Suriye'de iş birliği yapmaya itmektedir. Bu iş birliği durumu Suriye'nin yanında Kuzey Irak üzerinde de etkisini göstermiştir. Nitekim Türkiye ve İran 2017 yılında Kuzey Irak'ta yapılan referanduma karşı durarak bölgede bir Kürt devletinin kurulmaması tutumunda bulunmuştur (Daily Sabah, 2017).

Suriye Krizi'nde yukarıda bahsedilen faktörlerin etkisiyle Türkiye ve İran'ın rekabet yerine iş birliğini tercih etmeyi rasyonel buldukları anlaşılmaktadır. Zira daha önce de belirtildiği üzere; Heywood'a göre (2013) devletler kendi çıkarlarını izlediği süreçte bir doğal denge durumu oluşabilmekte ve çatışma hali uzlaştırılarak çıkar dengesi çerçevesinde iş birliğine yönelebilmektedir. Bu görüşten yola çıkarak; Suriye Krizi'nde ilk olarak Türkiye ve İran farklı tarafları destekleyerek kendi çıkarlarını izlemiş, fakat daha sonra politik dengeler iki ülkenin Suriye iç savaşındaki gelişmelerden olumsuz etkilenmesiyle oluşmuştur.

Başka bir deyişle çıkarların uyumu durumu hâsıl olmuştur denilebilir. Türkiye ve İran'ın iş birliği yapmadaki ortak çıkar tanımlaması ve amacıysa Suriye'nin toprak bütünlüğünü ve istikrarını yeniden sağlamak şeklinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca Suriye Krizi'nin olumsuz

yansımalarını minimize etmek ve terör örgütlerinin etkinliğini sonlandırmak diğer amaçlar olarak ifade edilebilir. Zira söz konusu amaçların gerçekleşmesi zarardan ziyade fayda getirmesi dolayısıyla soruna muhatap aktörlerce kabul görmüştür.

Türkiye ve İran'ın Rusya'yla beraber Suriye Krizi'ndeki iş birliği ortamı; 2016 yılının sonlarına doğru vuku bulmuştur. Goldstein ve Pevehouse'a göre (2015) devletler iş birliğini geliştirmek için kurallar, beklentiler ve kurumlar tesis ederek iş birliğini teşvik edebilmektedir. Bu noktada Suriye Krizi'ndeki iş birliğinin temeli 2016 yılında üç ülkenin kabul ettiği Moskova Bildirisi'yle atılmıştır. Söz konusu bildiri, Suriye'deki iş birliği bakımından kurallar, beklentiler ve kurumlar içermektedir. Buna göre Türkiye, İran ve Rusya'nın Suriye Arap Cumhuriyeti'nin egemenliğine, bağımsızlığına, birliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyması, askeri çözüm yerine siyasi çözüm benimsemesi, ülke genelinde ateşkes ortamının sağlanması, sorunun çözümünde söz konusu üç ülkenin garantör ülkeler olması, IŞİD ve El Nusra'yla ortak mücadele etme noktasında kararlılık göstermesi, iş birliğinin önemli kurallarını teşkil ederken, Türkiye, Rusya ve İran'ın uluslararası toplumun tüm üyelerini varılan mutabakatların uygulanması için iş birliğine çağırması (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2016) bir beklenti durumu oluşturmaktadır.

Bunun yanında 2017 yılında Türkiye, İran ve Rusya'nın garantörlüğünde Suriye Krizi'nin siyasi ve barışçıl çözümü için başlatılan, aynı zamanda Cenevre'nin tamamlayıcısı niteliğinde olan Astana Süreci ve üç ülkenin Devlet Başkanları düzeyinde muhtelif zirvelerde toplanmaları, iş birliği rejimini hayata geçirmiştir. Astana Süreci ve Devlet Başkanları seviyesinde gerçekleştirilen toplantılara taraf ülkeler iş birliğinin getirdiği sorumluluklara uyarken, diğer taraftan çıkarları çerçevesinde de bundan faydalanmaktadır. Örneğin; Astana Süreci kapsamında alınan kararlar çerçevesinde ateşkesin denetlenmesi yönünde üçlü mekanizma kurulması garantör ülkelere sorumluluk yüklerken, ateşkesle birlikte çatışmasızlık bölgelerinin oluşturulması ve bu durumun sağlanması da krizin daha da derinleşmemesi adına Türkiye ve İran'ın faydasına olacak bir ortam sunmaktadır. Astana Süreci'ne ek olarak üç ülkenin devlet başkanları Suriye konusunu görüşmek üzere çeşitli zirvelerde bir araya gelmiştir. Nitekim Şubat 2019'da Soçi'de düzenlenen zirvede üç ülkenin devlet başkanları genelde Suriye'de eşgüdümü güçlendirme noktasında iş birliği iradesini tekraren doğrularken, özelde Suriye'nin egemenliği ve toprak bütünlüğüyle birlikte komşu ülkelerin ulusal güvenliğini zayıflatmayı amaçlayan gündemlere karşı bir kararlılık içerisinde olduklarını ortaya koymuş ve siyasi çözüm bağlamında da Anayasa komitesinin kısa sürede kurulması için kararlılıklarını beyan etmiştir. Ayrıca IŞİD, Nusra cephesi ve El Kaide gibi terör örgütlerinin tamamen ortadan kaldırılması amacıyla taraflar aralarındaki iş birliğini sürdürme kararını yinelemiştir. Soçi Zirvesi'nde İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani Türkiye'nin güvenliğine önem verilmesi hususunda da açıklama yapmıştır (Sputnik, 2019). Özetle; Türkiye ve İran'ın, Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması ve istikrarının sağlanması konusunda ve terör örgütlerinden kendilerine yönelecek olası tehditlerin engellenmesi noktasında iş birliği yaptığı değerlendirilebilir.

Türkiye ve İran'ın Astana Süreci ve Devlet Başkanları Zirveleri çerçevesinde gerçekleştirdiği iş birliğinin Suriye üzerinde önemli sonuçları olmuştur. Suriye'de ateşkesin sağlanması krizin derinleşmesini önlerken, aynı zamanda belli bölgelerde kısmen ve görece istikrarın oluşmasına da katkı sunmuştur. Türkiye'nin Suriye'de gerçekleştirdiği askeri operasyonlar neticesinde istikrarlı alanlar oluşturmasının da etkisiyle Suriyeli sığınmacılar ülkelerine dönmeye başlamıştır. Bununla birlikte Suriye'de anayasanın yapılması ve

demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesi için zemin hazırlandığı ve terör örgütlerinin etkinliğinin minimize edildiği görülmektedir. Söz konusu iş birliğinin en önemli sonucuysa, Astana Süreci'nin diğer bir diplomatik aşama olan Cenevre Sürecine yaptığı katkı ve Suriye'de siyasi çözümün mümkün olabileceği noktasında gerçekleşmiştir.

İş birliği'nin Türkiye'nin Rusya ve ABD'yle İlişkilerine Etkisi

Türkiye, Suriye iç savaşında İran'ın yanı sıra Rusya'yla da zaman zaman zıt politikalar ve farklı görüşler takip etmiştir. Bu çerçevede Rusya, Suriye Krizi'ne Esad yönetiminin iktidarda kalması için destek sağlarken, Türkiye Esad yönetiminin sonlandırılması yönünde bir yaklaşım benimsemiştir. İki ülkenin yaklaşım farklılığı Kasım 2015 tarihinde Türkiye'nin Rus savaş uçağını Suriye sınırında düşürmesi nedeniyle krize dönüşmüş ve ilişkiler kayda değer şekilde bozulmuştur. Fakat söz konusu durum kısa sürmüş, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Rusya Devlet Başkanı Putin'e gönderdiği mektup ve Kazakistan Kurucu Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in arabuluculuğunun da önemli katkısıyla ilişkiler normalleşme sürecine girmiştir. İki ülke bu süreçte ilişkilerini sadece düzeltmeye çalışmakla sınırlı tutmamış, aynı zamanda Suriye Krizi'nde siyasi ve diplomatik çözümün başlatılması için bir fırsat da yakalamıştır.

Başka bir deyişle normalleşme süreci ve Suriye iç savaşına çözüm bulma meseleleri aynı dönem içerisinde beraber gelişme kaydetmiştir. Türkiye, Rusya ve İran Dışişleri Bakanları'nın Rusya'da bir araya gelerek Suriye Krizi'ndeki iş birliğinin önemli bir kilometre taşı sayılabilecek Moskova Deklarasyonu'nu bu ülkenin başkentinde kabul etmesi anlamlı bir durum olarak değerlendirilebilir. Üç ülkenin Suriye'deki iç savaşı sonlandırmak için girişimde buldukları ve garantörü olduğu Astana Süreci ve ayrıca Devlet Başkanları'nın çeşitli zirvelerde toplanmaları, söz konusu iş birliğinin somut göstergeleri arasındadır. Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması hususunda taraf ülkelerin görüş birliği içinde yer almasıysa, iş birliğinin temel dayanağını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin İran ve Rusya aktörleriyle birlikte gerçekleştirdiği iş birliği, Suriye'deki politikasının bir ayağını oluşturmaktadır.

Türkiye'nin İran'la yaptığı iş birliğinin, Rusya'yla ilişkilerine yansıdığı söylenebilir. İki ülkenin S-400 hava savunma sistemi anlaşması imzalaması, Akkuyu Nükleer Santrali ve Türk Akımı doğalgaz boru hattı projeleri enerji ve askeri alanlarda iş birliğinin açık örnekleri olarak sıralanabilir. Dahası 2018 yılında Türkiye ve Rusya Devlet Başkanları'nın çeşitli vesilelerle 7 defa bir araya gelmesi ve 18 kez telefonla görüşmesi (Sabah, 2019) ilişkilerin sıklığını göstermesi ve Suriye konusundaki temasların artması bakımından önemlidir. Ayrıca Türkiye ve Rusya'nın İran'la birlikte Suriye Krizi'ni çözmek için Devlet Başkanları seviyesinde çeşitli zirvelerde toplanmaları söz konusu ülkelerin farklı alanlarda ilişkilerini geliştirebileceği bir platform sunduğu da belirtilebilir. Zira Şubat 2019 tarihinde Soçi'de gerçekleştirilen zirvede üç ülkenin Devlet Başkanları ekonomik ve ticari iş birliğini güçlendirme kararı alması (Sputnik, 2019) bu durumu desteklemektedir.

Özelde, Türkiye'nin Rusya'yla olan iş birliği Suriye'de hareket alanını genişleten bir etki ortaya koymuştur. Nitekim Erşen'e göre Türkiye'nin Batılı müttefiklerinden Suriye konusunda yeterince destek bulamaması ve bunun üzerine Rusya ve İran'la yaptığı mutabakat Suriye'deki pozisyonunu yeniden güçlendirmesi noktasında önemli bir katkı sunmuştur (Erşen, 2016:

166). Yine Rûma ve Çelikpala da Rusya'yla olan ortaklığın Türkiye'nin bölgede yalnızlaşmasını engellediğini ve 2016'da icra edilen Fırat Kalkanı operasyonunun gerçekleşmesini Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin normalleşmesiyle mümkün hale geldiğini vurgulamaktadır (Rûma ve Çelikpala, 2019: 80-81). Bu bağlamda Astana Süreci ve Devlet Başkanları Zirvelerinde alınan kararlar doğrultusunda Türkiye'nin askeri ve diplomatik alanlardaki fiili varlığı Suriye Krizi konusunda söz konusu ülkenin önemli bir bölgesel aktör olduğu durumunu koruduğu değerlendirmesinin yapılmasını sağlamaktadır. Diğer taraftan Türkiye ve Rusya, Suriye Krizi'nin çözümü noktasında iş birliğine engel teşkil edecek hususlara da sahiptir. Türkiye açısından Rusya'nın PYD/YPG'yi terör örgütü olarak görüp görmemesinin net olmaması ve iki ülkenin Esad yönetiminin iktidarda kalıp kalmaması yönünde ihtilaf yaşaması bu çerçevede analiz edilebilir.

Türkiye'nin ABD'yle yürüttüğü iş birliğiyse Suriye Krizi'ndeki politikasının bir diğer ayağını teşkil etmektedir. Bu çerçevede Türkiye ABD'yle IŞİD'e karşı mücadelede görüş ve eylem birliği içerisinde yer alırken aynı zamanda Kuzey Suriye'de PYD/YPG'den arındırılmış bir güvenli bölge kurulması için de çalışmaktadır. ABD'nin Suriye'deki askeri varlığını çekmesi halinde Türkiye, Kuzey Suriye'de bir güç ve otorite boşluğunun oluşmasını istememekte ve bu doğrultuda söz konusu bölgede kendi ulusal güvenliğini tehdit eden IŞİD ve PYD gibi birtakım terör örgütü unsurlarının varlığını kabul etmemektedir. Dolayısıyla Türkiye iki ayaklı iş birliği politikası bağlamında bir taraftan Rusya ve İran'la beraber Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumaya gayret ederken diğer taraftan ABD'yle birlikte Kuzey Suriye'de güvenli bölge kurulması yönünde adım atmaktadır. ABD'nin Türkiye tarafından terör örgütü kabul edilen PYD terör örgütüne silah desteği sağlaması ve ilişkilerini sürdürmesi iş birliği noktasında engel oluşturan hususlar olarak belirtilebilir.

İran ve Rusya'yla gerçekleşen iş birliği Türkiye'nin ABD'yle arasındaki ilişkileri etkilediği söylenebilir. ABD'nin İran'a yönelik izlediği siyaset aynı zamanda Türkiye'nin İran'la olan ilişkilerine de tesir etmektedir. Bu çerçevede ABD'nin İran'la yaptığı nükleer anlaşmadan çekilmesinin akabinde söz konusu ülke için ekonomik yaptırımları uygulamaya koyduğu ve askeri-jeopolitik baskıyı artırdığı bir ortamda Türkiye'nin İran'la iş birliği yapması ABD açısından arzu edilen bir durum değildir. Zira ABD'nin İran'dan petrol alımı hususunda aralarında Türkiye'nin de olduğu kimi ülkelere tanıdığı muafiyetin vaktinin sona ermesi ve bu ülkeyle enerji ilişkilerinin kesilmesinin istenmesi söz konusu durumu ortaya koyan önemli bir gelişmedir. Türkiye'nin ticari ve ekonomik kaygılarından ötürü yaptırımlara uyma noktasında isteksiz olmasına rağmen bu konuda nasıl bir tavır alacağı Türkiye-İran ilişkilerine ve Türkiye-ABD ilişkilerine tesir edebilecektir. Bu noktada Türkiye'nin ABD yaptırımlarına tam manasıyla uymak zorunda kalması Suriye üzerinde oluşturulan Türkiye-İran iş birliğinin olumsuz anlamda etkilenmesine yol açması ihtimal dâhilindedir.

Öte yandan Türkiye'nin Rusya'yla ekonomik-askeri ilişkilerinin gelişmesi ve Suriye'deki iş birliği ABD için rahatsızlıklar uyandıran bir durumdur. Özellikle NATO üyesi Türkiye'nin Rusya'yla S-400 hava savunma sistemi anlaşması imzalaması aynı ittifakta yer alan ABD'nin tepki duyduğu noktalardan birisidir.² Bu çerçevede Türkiye'nin S-400 hava savunma sistemini alması yönünde kararlı duruşu devam ederken, diğer taraftan ABD bunun alınması halinde Türkiye'nin birtakım önemli neticelerle karşı karşıya kalacağını ifade eden yaklaşım içerisinde

---

² Bu satırların yazıldığı tarih, 30.07.2019'dur. ABD ile S-400 Krizi yeni gelişmeler kaydetmektedir.

bulunmaktadır. Zira ABD Savunma Bakan Vekili Shanahan'ın Türkiye'nin S-400 sistemini alması halinde F-35 savaş uçağı programından çıkarılacağını Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'a gönderdiği mektup aracılığıyla bildirmesi (Milliyet, 2019) buna karşılık Rusya'nın S-400 sisteminin Türkiye'ye teslimatının 2 ay gibi bir sürede başlatılacağını açıklaması (CNN Türk, 2019) bu durumu ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Tarihsel süreçte Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler bölgesel ve küresel gelişmelerin etkisiyle rekabet ve iş birliği çerçevesinde şekil almış ve bu durumda münasebetlerin doğasının dinamik bir yapıda olduğunu göstermiştir. İki aktör ortak çıkarları oluştuğunda veya çıkar dengesi sağladığında rekabet yerine iş birliğine yönelebilmekte ve bu doğrultuda hareket edebilmektedir. Çalışmadan da anlaşılacağı üzere siyasi tarih açısından bakıldığında bu durumun çok sayıda örneği yaşanmıştır.

Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin rekabet ve iş birliği bağlamında dönüşümsel olarak süregelmesi liberal teorinin uluslararası sistemin sabit bir yapıya sahip olmasından ziyade değişken/dinamik bir yapıda olduğu varsayımını kabul etmesiyle örtüşmüştür. Zira liberal teori için uluslararası sistemde aktörler arasında rekabet olabileceği gibi iş birliği de gerçekleşebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye-İran ilişkileri liberal paradigmanda karşılık bulmuştur. Dolayısıyla komşular ve tarihsel ortaklar/rakipler arasında yaşanabilecek rekabetlerin yeni iş birliklerine zemin hazırlayabileceği tezinden hareketle iki ülke arasındaki ilişkilerin uzun vadede söz konusu bağlamda sürdürülebileceği öngörülebilir. Bu çerçevede Suriye Krizi Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde ilk olarak rekabet ortamını daha sonra iş birliği durumunu tesis etmiştir. Başka bir deyişle rekabet ilişkileri yeni iş birliği alanlarının oluşumuna yardımcı olmuştur.

Çalışmada, Türkiye ve İran'ın Suriye Krizi'nde farklı amaçlarının bulunmasının ve zıt görüşlere sahip olmasının rekabet ortamına yol açtığı değerlendirilmiştir. Bu durumun oluşmasında iki ülkenin siyasi rejimleri ve ulusal çıkarlarının varlığı etkili olmuş ve Suriye Krizi'ne kendi penceresinden baktığı anlaşılmıştır. Fakat Türkiye ve İran Suriye üzerinde rekabet ederken sonraki süreçte iş birliğine yönelmiş ve bunda ulusal güvenlik, dış politika ve ekonomik meselelerin ana faktör olduğu çalışmada vurgulanmıştır. İki ülkenin bahsedilen faktörlerden olumsuz etkilenmesi ve birbirlerine olan ekonomik ve jeopolitik ihtiyacı iş birliği ortamının ve ortak çıkarın tesis edilmesine katkı sağlamıştır. Türkiye ve İran'ın ortak çıkar tanımlaması ise Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması ve istikrarının yeniden sağlanması şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Astana Süreci ve üçlü Devlet Başkanları Zirveleri Suriye'deki iş birliğinin somut göstergeleri olmuştur. Dolayısıyla Türkiye, İran ve Rusya arasında Suriye üzerindeki iş birliği günümüzde devam etmektedir. Fakat bölgedeki gelişmelerin ne şekilde tezahür edeceği ve ilgili aktörlerin buna bağlı olarak davranışlarını nasıl şekillendireceği söz konusu iş birliğinin yönünü tayin edebilecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Akdevelioğlu, A., Kürkçüoğlu, Ö. (2015a). İran'la İlişkiler, Baskın Oran (Ed), 20. Baskı, *Türk Dış Politikası Cilt: I 1919-1980*, (ss. 648-652). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akdevelioğlu, A., Kürkçüoğlu, Ö. (2015b). İran'la İlişkiler, Baskın Oran (Ed), 20. Baskı, *Türk Dış Politikası Cilt: I 1919-1980*, (ss.801-807). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akdevelioğlu, A., Kürkçüoğlu, Ö. (2015c). İran'la İlişkiler, Baskın Oran (Ed), 15. Baskı, *Türk Dış Politikası Cilt: II 1980-2001*, (ss.152-157). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Al Arabiya.(2015). "Iran Spending \$6 Bln Annually to Support Assad Regime: Report", <http://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2015/06/10/Iran-spending-6-bln-annually-to-support-Assad-regime-report.html> (18.05.2019).
- CNN Türk (2018). "ABD'den YPG'ye Yeni Silah Yardımı", <https://www.cnnturk.com/turkiye/abdden-ypgye-yeni-silah-yardimi> (18.05.2019).
- CNN Türk (2019). "Rusya'dan S-400 Açıklaması", <https://www.cnnturk.com/dunya/rusyadan-s-400-aciklamasi070619> (09.06.2019).
- Daily Sabah. (2017). "Turkey, Iraq and Iran Agree To Put Pressure On KRG Over independence Referendum", <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2017/09/21/turkey-iraq-and-iran-agree-to-put-pressure-on-krq-over-independence-referendum> (20.05.2019).
- Djalili, M.R., Kellner, T. (2013). *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, (Çev), Hande Güreli, 1.Baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- EPDK (2018a). "Doğal Gaz Piyasası Yıllık Sektör Raporu Listesi", <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-94-1007/dogal-gazyillik-sektor-raporu>, (19.05.2019).
- EPDK (2018b). "Petrol Piyasası Yıllık Sektör Raporu Listesi", <https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu> (19.05.2019).
- Erşen, E. (2016). "Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, ss. 153-171.
- Gasparetto, A. (2018). "Iranian-Turkish Relations in a Changing Middle East", *International Studies Interdisciplinary Political and Cultural Journal*, Vol. 21, No. 1, 83-98.
- Glaser, C. (2010). *Rational Theory of International Politics: The Logic of Competition and Cooperation*. Princeton University Press.
- Goldstein, J.S, Pevehouse, J.C. (2015). *Uluslararası İlişkiler*, (Çev), Haluk Özdemir, 1. Baskı, Ankara: BB101 Yayınları.
- Griffiths, M., Roach, S.C., Solomon, M.S. (2011). *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, (Çev), CESRAN, 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Gürkaynak, M. ve Yalçınar, S. (2009). "Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 23 s. 73-92. <http://www.uidergisi.com.tr/wp-content/uploads/2013/02/karsilikli-bagimlilik-ve-kuresellesme.pdf> (10.06.2019).
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, (Çev), Petek Demir, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Küresel Siyaset*, (Çev), Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, 1.Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2011). Intellectual legacy: Cooperation and competition. In P. T. Coleman (Ed.), *Peace psychology book series. Conflict, interdependence, and justice: The intellectual legacy of Morton Deutsch* (pp. 41-63). New York: Springer.
- Larrabee, F.S., Nader, A. (2013). Turkish-Iranian Relations in a Changing Middle East, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR200/RR258/RAND_RR258.pdf, Rand Corporation (04.5.2019).
- Milliyet (2019). "Son Dakika: ABD'den Türkiye'ye Yönelik Skandal Adım!", <http://www.milliyet.com.tr/abd-den-turkiye-ye-yonelik-skandal-dunya-2886047> 09.06.2019.
- Nye, J.S., Welch, D.A. (2018). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, (Çev), Renan Akman, 5. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Olson, R. (2005). *Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik*, (Çev),

- Kezban Acar, 1. Baskı, Ankara: Babil Yayıncılık.
- Özpek, Burak. B., (2015). Liberalizm ve Uluslararası İlişkiler, Ramazan Gözen, (Der), 2. Baskı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (ss. 121-157). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Raşid, A.(1996). *Orta Asya'nın Dirilişi İslam mı Milliyetçilik mi?* 1. Baskı, İstanbul: Cep Kitapları.
- Roux, J.P. (2014). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, (Çev), Lale Arslan Özcan, İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Rüma, İ., Çelikpala, M. (2019). "Russian and Turkish Foreign Policy Activism in the Syrian Theater", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 16, No. 62, 2019, pp. 65-84.
- Sabah.(2019).“Erdoğan, Putin ile 3'üncü Kez Bir Araya Gelecek”, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/04/03/erdogan-putin-ile-3uncu-kez-bir-araya-gelecek> (28.05.2019).
- Sander, O.(2010). *Siyasi Tarih (1918-1994)*, 19.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Saray, M. (1994). *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Shanghai Cooperation Organisation (2019). “About SCO”, http://eng.sectesco.org/about_sco (28.03.2019).
- Sputnik (2019). “Soçi’de Suriye Zirvesi: Çözüm Umutları Hiç Bu Kadar Filizlenmemiştir”, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201902141037670550-socideki-uclu-zirve-sona-erdi> (21.05.2019).
- Taheri, A. (2018). “Exclusive: Why Iran’s Intervention in Syria Proved so Costly”, <https://aawsat.com/english/home/article/1204601/exclusive-why-iran%E2%80%99s-intervention-syria-proved-so-costly> (18.05.2019).
- Terrill, W. Andrew (2015). “Iran’s Strategy for Saving”, *Middle East Journal*, Vol.69 No.2, 222-236.
- TÜİK (2019). http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (20.04.2019).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı (2019). “NATO’daki Dostlarımızdan, İttifak Ruhuna Uygun Davranıp İttifakin Kurucu Değerlerine Sahip Çıkmalarını Bekliyoruz” <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/105269/-nato-daki-dostlarimizdan-ittifak-ruhuna-uygun-davranip-ittifakin-kurucu-degerlerine-sahip-cikmalarini-bekliyoruz> (09.06.2019).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2016). “Rusya Federasyonu, Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlarının Suriye İhtilafının Sonlandırılmasına Matuf Siyasi Süreci Yeniden Canlandırmak İçin Mutabık Kaldıkları Adımlara İlişkin Ortak Açıklama, 20 Aralık 2016, Moskova”, <http://www.mfa.gov.tr/rusya-federasyonu-turkiye-cumhuriyeti-ve-iran-islam-cumhuriyeti-disisleri-bakanlarinin-suriye-ihtilafinin-sonlandirilmesine-mat.tr.mfa> (21.05.2019).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019). “Türkiye-İran Siyasi İlişkileri”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran_siyasi-iliskileri.tr.mfa (13.05.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2019). “Dış Ticaret”, <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profilu/ekonomik-gorunum/dis-ticaret> (19.05.2019).
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2019). “Geçici Koruma”, http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik (26.05.2019).
- United Nations (2019). “Overview”, <https://www.un.org/en/sections/about-un/overview/index.html> (28.03.2019).
- Uygur, H. (2017). “A New Era in Turkish-Iranian Relations”, <https://www.sharqforum.org/2017/07/31/a-new-era-in-turkish-iranian-relations> (12.05.2019).
- Yeşilyurt, N. (2013). *Orta Doğu’yla İlişkiler*, Baskın Oran (Ed), 2. Baskı, *Türk Dış Politikası Cilt: III 2001-2012* (ss.401-462). İstanbul: İletişim Yayınları.